

Een familieconflict begeleiden in het oog van de dood

Logotherapie en de begeleiding van een familieconflict in de palliatieve fase

JEANINE GEIJTENBEEK
Geestelijk verzorger

SAMENVATTING

Een familieconflict begeleiden in de laatste levensfase is een moeilijke opgave omdat er vaak een diepe kloof is tussen partijen. Wanneer een conflict aandacht krijgt is het risico aanwezig dat de pijn weer extra voelbaar wordt zonder dat er een oplossing komt. In dit artikel wordt aan de hand van een casus verkend wat de logotherapie te bieden heeft in de begeleiding van een familieconflict bij een levenseinde. De visie van Frankl op de dood legt de focus op de mogelijkheden en verantwoordelijkheden die de patiënt tot de laatste momenten van het leven heeft. Om de mogelijkheden en verantwoordelijkheden in een conflict te verkennen doet de logotherapeut een beroep op interventies als zelfdistantie en zelftranscendentie. De logotherapeut verkent daarmee waar de *geistige Person* van zowel de patiënt en mogelijk ook de andere partij zich kan manifesteren. Een logotherapeutische benadering vraagt moed om gevoelige zaken onder ogen te komen en kan ervaringen van betekenis geven in de laatste levensfase. De logotherapeut zal de nadruk leggen op het belang van het stellen van een verantwoordelijke daad en is niet in de eerste plaats gericht op de oplossing van het conflict.

TREFWOORDEN familieconflict, logotherapie, eindigheid, *geistige Person*, zelfdistantie, zelftranscendentie, verantwoordelijkheid

FAMILIECONFLICTEN IN DE LAATSTE LEVENSFASE

Familieverhoudingen kunnen in de laatste levensfase een bron zijn van troost en verbondenheid, maar kunnen ook aanleiding zijn voor verdriet en woede. Soms leiden gebrouilleerde verhoudingen tot uitgesproken explosieve situ-

aties vol verwijten, soms is er sprake van een verharde en verstilde afstand. In mijn praktijk voor familiemediation begeleid ik mensen met een familieconflict en wordt de grote impact van familieconflicten op het mentale welzijn zichtbaar. In mijn andere rol als geestelijk verzorger begeleid ik regelmatig mensen in de palliatieve fase. Ook dan zijn familieverhoudingen een vaak terugkerend onderwerp van gesprek. Soms wor-

den deze werkvelden gecombineerd: dan begeleid ik mensen met een familieconflict in de palliatieve fase. Dat is vaak ingewikkeld want als een conflict in de laatste periode van iemands leven nog onopgelost is, duidt dit vaak op een diepe kloof tussen de partijen. Om deze reden wordt aan professionals en vrijwilligers die werkzaam zijn in de palliatieve zorg, zoals bijvoorbeeld maatschappelijk werkers, verpleegkundigen, geestelijk verzorgers of hospicevrijwilligers, geadviseerd om buiten een familieconflict van een palliatieve patiënt te blijven (bijvoorbeeld Dijkstra, 2007, 172). De gedachte daarachter is dat problemen die al jaren in de privésfeer spelen niet in de laatste fase opgelost worden door een buitenstaander. Voor je het weet wordt het probleem groter en kun je als professional onderdeel van het conflict worden. Daarom worden familieconflicten vaak gelaten voor wat ze zijn en wordt er door professionals of vrijwilligers zodanig geopereerd dat er geen olie op het vuur wordt gegooid. En inderdaad weet ik als familiemediator dat een familieconflict soms op een kluwen wol kan lijken: als je aan één draadje trekt lijkt de knoop nog vaster te worden en moeilijker te ontwarren. Dat is het laatste wat je wilt in een palliatieve fase, waarin een patiënt toch al kwetsbaar en fragiel is en er niet veel tijd meer is. En toch voel ik altijd een verlangen om iets van heling in het familieconflict te brengen, zeker wanneer dit zich in de laatste levensfase van een patiënt afspeelt.

DE CASUS VAN HET ECHTPAAR KLAAS

In dit artikel wil ik aangeven op welke manier logotherapie mij helpt bij deze uitdaging. Ik put daarbij uit ervaringen die ik heb met mensen in de palliatieve fase en bespreek wat concreter onderdelen van één begeleidingssituatie waarbij ik betrokken was. Deze casus betreft een echtpaar van in de tachtig. De man krijgt te maken met ernstig nierfalen en het wordt duidelijk dat zijn laatste levensfase is aangebroken. Het echtpaar is verstandelijk nog zeer helder en hun intellectuele en culturele bagage is van een hoog niveau, maar lichamenlijk zijn zij kwetsbaar. Het zijn beiden uitgesproken persoonlijkheden met duidelijke overtuigingen. Het echtpaar heeft een zoon en een dochter van beiden in de veertig en er zijn meerdere kleinkinderen. Ik werd

als geestelijk verzorger benaderd om de man (in dit artikel noem ik hem mijnheer Klaas) te begeleiden. Bijzonderheid: er was sprake van een jarenlange, ernstig gebrouilleerde verhouding tussen de ouders en de dochter en met name de vrouw hoopte op een doorbraak voordat haar echtgenoot zou sterven. Ik begreep

Familieconflicten worden vaak gelaten voor wat ze zijn, om geen olie op het vuur te gooien

dat dit geen makkelijke casus zou worden. Op welke manier helpt de logotherapie mij in de begeleiding van een dergelijke conflict? In dit artikel verken ik deze vraag. Wanneer ik de term 'logotherapeut' gebruik bedoel ik de professional (of zelfs ook vrijwilliger) die vanuit logotherapeutische uitgangspunten werkt. Dat kan ook een geestelijk verzorger of een familiemediator zijn.

EEN PALLIATIEVE PATIËNT WORDT GECONFRONTEERD MET DE EINDIGHEID VAN HET LEVEN

Als een levenseinde zich bij een patiënt met volle geestelijke vermogens aandient, komt het leven in het bewustzijn van de eindigheid te staan. Dat is vaak een treurige aangelegenheid, want de patiënt voelt zich zwakker worden en realiseert zich dat er een onverbidde scheiding komt: afscheid van het lichaam, afscheid van liefdevolle relaties, afscheid van het leven. Voor mijnheer Klaas had het fenomeen 'tijd' iets tegenstrijdigs: enerzijds voelde hij zich gelaten tegenover de eindigheid van het eigen leven en tegelijk voelde hij zich klein ten opzichte van de altijd maar doorgaande tijd, die niet uit balans raakt door het sterven van individuele mensen. Maar tijd heeft iets onverbiddelijks en bij sommige patiënten kan dat een gevoel van betekenisloosheid van het eigen leven oproepen. Laatst zei een patiënt: 'Straks lig ik onder de zoden en zal een kleine kring van familie en vrienden mij nog

enige tijd herinneren, maar langzaam maar zeker zal ik vergeten worden'. Mensen kunnen zich slachtoffer voelen van de realiteit. Soms roept het ook gelatenheid op: 'het is wat het is en we kunnen er niets aan doen'. Het proces van lichamelijke aftakeling en doodgaan is, ondanks vergaande medische mogelijkheden, een onverbiddelijk proces. De dood lijkt een noodlot waaraan geen mens zal ontkomen en de vraag dringt zich soms

Tijd heeft iets onverbiddelijks en bij sommige patiënten kan dat een gevoel van betekenisloosheid van het eigen leven oproepen

in gesprekken met patiënten in palliatieve situaties op: 'Wat is de betekenis van mijn leven nu ik doodga?' Sommige patiënten lijken te ervaren dat de dood de zin van het geleefde leven tenietdoet. Wanneer je als professional veel met de dood te maken krijgt, is het van belang een doorleefde visie op eindigheid te hebben, anders kun je onderuitgaan. De visie van Frankl op de dood helpt mij in het bewustzijn van mijn eigen eindigheid en helpt mij ook om de eindigheid van de patiënt aan te kunnen en van betekenis te voorzien.

DE DOOD GEEFT ZIN AAN HET LEVEN

Volgens Frankl is de dood geen zinloos noodlot dat de mens alleen machteloos kan ondergaan. In de optiek van Frankl berooft de dood het leven niet van zin, maar integendeel verleent de dood juist zin aan het leven. In zijn werk *Ärztliche Seelsorge*, waarin hij de grondslagen van de logotherapie en existentiële analyse uiteenzet, wijdt hij een hoofdstuk hieraan (Frankl, 2007, 118-124). Hij benadrukt dat de eindigheid van het leven juist maakt dat het handelen in het hier en nu van betekenis wordt. Het feit dat ons leven eindig is en niet eindeloos geleefd kan worden, maakt dat het heden van grote waarde wordt en daardoor zin krijgt. Het doet ertoe hoe en wat er geleefd wordt en

wat er van het leven wordt gemaakt. De zin van het bestaan wortelt mede in het unieke en onherhaalbare karakter van het actuele leven. En de eindigheid van het leven benadrukt dat de kansen in het heden liggen. En die kansen liggen in ervaringen en daden die ook na de dood betekenis blijven houden. Frankl gebruikt metaforen om zijn visie te verhelderen. Hij vergelijkt bijvoorbeeld het menselijk leven met het scheikundige element Radium. Radium heeft een beperkte levensduur. De atomen (de materiële dragers) vallen op enig moment uiteen en de materie zet zich om in een energie die nooit meer materie zal vormen. Zo is het volgens Frankl ook met het menselijke leven. Bij de geboorte is de mens vooral substantie, het is een lichaam dat gevoed en verzorgd moet worden. Maar 'im Ablauf verliert es immer mehr an Substanz, wird es immer mehr in Funktion umgewandelt, um am Ende nur mehr darin zu bestehen, was von seinem Träger, den jeweiligen Menschen, an Taten, Erlebnissen und Erleidnissen gezeitigt worden ist.' (Frankl, 2007, 120). Het leven verliest zijn stoffelijke karakter tot het tenslotte zuivere vorm geworden is.

Deze metafoor drukt aan de ene kant de eeuwigheidswaarde van het leven uit en laat aan de andere kant de betekenisvolheid zien van het geleefde leven. Het doet ertoe hoe we het leven geleefd hebben. Frankl geeft aan dat de zin van het bestaan wortelt in het 'irreversibel' karakter van het leven. Daarmee benadrukt hij dat ieder menselijk leven uniek en onherhaalbaar is en dat de eindigheid kansen biedt om betekenis te geven aan de menselijke ervaringen en daden. Dat is volgens hem überhaupt de waarde van een begrenzing: de grens geeft waarde aan wat het afschermt.

DOOR DE DOOD GROEIT DE BETEKENIS VAN HET LEVEN

De hierboven beschreven explicitering van de betekenis van de dood heeft mij persoonlijk geïnspireerd om de eindigheid van het leven te waarderen. Dat is een eerste inzicht waarin Frankl mij helpt in het contact met palliatieve patiënten. De dood is niet alleen een tragisch noodlot, maar legt de focus op de mogelijkheden die het leven (ook in de laatste fase) biedt. In het gesprek met mijnheer Klaas en andere palliatieve

patiënten loopt het gesprek als het ware vanzelf van de eindigheid van het leven naar de vraag óf en wát er nog te doen staat in het leven. Soms breng ik de metafoor van een landsgrens in met de vraag of patiënten ook zo tegen de dood kunnen aankijken. Een landsgrens heeft in zichzelf niets moois, maar benadrukt en beschermt de waarde van het land dat het omvat. De grens van de dood verlegt de focus naar wat de grens omvat, namelijk het leven. In het gesprek met mijnheer Klaas vertelde hij uitgebreid, met name feitelijke gebeurtenissen, over zijn jeugd en zijn academische carrière. Hij was blij met alles wat hij in zijn leven had gedaan. Dat vind ik op zichzelf een weldaad als mensen blij zijn met het geleefde leven. Ik vroeg hem of er dingen waren geweest die spijtig voor hem waren of die hij misschien anders had willen of moeten doen. Op deze vraag antwoordde hij dat er niets was waar hij spijt van had. Hij repte met geen woord over de gebrouilleerde verhouding met zijn dochter, ondanks dat hij de dochter wel had genoemd in het gesprek. Over zijn vaderschap gaf hij aan dat hij gepoogd had een goede vader te zijn en vroeger (meer dan zijn eigen vader) veel met de kinderen had gespeeld. Ik beseftte dat mijnheer Klaas niet uitblonk in reflectief vermogen en dit mogelijk meespeelde in het conflict. Toen het gesprek op zijn dochter kwam en ik hem explicieter vroeg naar hoe hij nu verder om wil gaan met zijn dochter gaf hij aan dat hij het niet wist. Hij haalde zijn schouders op, niet omdat hij hier niet in geïnteresseerd was, maar omdat hij onmachtig was om het conflict te duiden en om hierin een stap te zetten.

MENSBEELD IN DE LOGOTHERAPIE: IEDER MENS HEEFT EEN INTRINSIEKE WIL TOT BETEKENIS

Dat Frankl de focus verlegt van de dood naar het leven heeft te maken met het mensbeeld in de logotherapie. Een belangrijk uitgangspunt in het denken van Viktor Frankl is de overtuiging dat ieder mens een onbewuste en intrinsieke motivatie heeft om zijn ware potentieel in het leven te vervullen. Het woord Logos in de logotherapie duidt betekenis aan en volgens Frankl staat de zoektocht naar betekenis centraal in het leven. In het eerste hoofdstuk van zijn *Ärztliche Seelsorge* gaat hij in op het verschil tussen de psychotherapie van zijn

leermeesters Sigmund Freud en Alfred Adler en zijn eigen logotherapie (Frankl, 2007, 27-61). Hij distantiëert zich van Freud en Adler door de transcendent

De zin van het bestaan wortelt mede in het unieke en onherhaalbare karakter van het actuele leven

dimensie en betekenisvolheid van het bestaan centraal te stellen in zijn benadering. In het onbewuste van de mens zit niet alleen de wens tot genot (Freud) of de wens tot macht (Adler), maar zit volgens Frankl vooral de onbewuste wens tot zin en betekenis, door hem aangeduid als 'het geestelijk onbewuste'. In het boek *Der Unbewusste Gott* (voor Nederlandse vertaling zie Frankl, 2004) heeft Frankl dit geestelijk onbewuste nader uitgewerkt. Hij betoogt hier dat er een aan ieder begrip en reflectie voorafgaande betekenisvolheid van het bestaan is, waarvan de bron ligt in het transcendent. Bij Frankl is de bron van betekenis met het mysterie van het leven gegeven. Hij benadrukt dat ten diepste de mens niet zélf de vraag stelt naar de zin van het leven, maar dat de mens bevráagd wordt op de zin van het leven en dat de mens voelt dat hij hierop moet antwoorden (Frankl, 2004, 11). Dit 'voelen' dat de mens moet beantwoorden aan een existentieel appel kan de mens aanzetten tot daden van verantwoordelijkheid in het heden. De mens is volgens Frankl pas existentieel mens als hij verantwoordelijk is, metterdaad en in het hier en nu. Frankl benadrukt dat het nemen van verantwoordelijkheid door het doen van daden van verantwoordelijkheid de mens tot volle existentie en zinving kan brengen. In deze beweging wordt het geestelijk-existentiële, dat volgens Frankl in de diepste grond bij ieder mens een onbewust veld is, bewust en komt het tot leven.

LOGOTHERAPEUT ALS VERLOSKUNDIGE

Deze nadruk van Frankl op het existentiële belang van concrete daden van verantwoordelijkheid is voor mij

als logotherapeut wezenlijk. In het contact met mijnheer Klaas ervaar ik dit potentieel. Ik voel een bijna transcendent appel om samen met mijnheer Klaas de mogelijkheden te verkennen die in zijn handelen en

Een landsgrens heeft in zichzelf niets moois, maar benadrukt en beschermt de waarde van het land dat het omvat

optreden kunnen schuilen. In deze fase beseft ik dat het moed vraagt van zowel de heer Klaas als van mijzelf om dit verder te verkennen. Heeft de heer Klaas nog wel de mentale kracht om dit gesprek en deze confrontatie aan te gaan en eventueel te beseffen dat hij tekort is geschoten en, indien aan de orde, nog een stap verder te gaan en tegen zijn dochter te zeggen dat hij dingen fout heeft gedaan? Ik vraag me af of dit hem niet zal breken of zijn lichamenlijk falen zal intensiveren.

Breitbart, een Amerikaanse psychiater gespecialiseerd in palliatieve zorg, benadrukt dat het een uitdaging is om existentiële vragen als schuld en vergeving onder ogen te zien. Maar dat de patiënt, als deze dit wel doet, de leiding neemt over zijn eigen leven. 'Finding meaning at the end of life is no small endeavour: it takes courage, commitment, and conviction to reflect upon and take ownership of one's own existence.' (Breitbart, 2004, 367). Hij benadrukt het belang van psychotherapeutische interventies in de palliatieve fase en neemt de logotherapie van Frankl als uitgangspunt bij het bespreekbaar maken van existentiële vragen.

De bejaarde mijnheer Klaas heeft geen idee welke mogelijkheden er in zijn optreden kunnen zitten en welke positieve gevolgen dit zou kunnen hebben voor hemzelf bij het afronden van zijn leven, maar ook na zijn overlijden voor zijn hele gezin. Ik voel zijn kwetsbaarheid en dit maakt mij voorzichtig. Voor het werk van de logotherapeut wordt wel eens het beeld van de verloskundige gebruikt. Als verloskundige breng je

nieuw leven ter wereld, maar het geboorteprocess is niet zonder risico's. Ik voel de behoefte om de heer Klaas meer te confronteren met zijn houding en onbewustheid ten opzichte van zijn dochter, maar het is ook belangrijk om vertrouwen op te bouwen. Mijnheer Klaas moet er vertrouwen in krijgen dat ik hem niet de les kom lezen, maar wil helpen om iets van betekenis te leggen in deze laatste levensfase. Ik vraag hem na te denken over het conflict met zijn dochter en wat daar mis is gegaan. Om mijnheer Klaas te helpen om op een andere manier na te denken over zijn rol als vader geef ik hem een dun en toegankelijk boekje van een priester over het proces van ouder worden en loslaten en het immateriële testament dat je als mens nalaat. Het is een totaal ander boekje tussen alle historische en wetenschappelijke lectuur die op zijn tafel ligt en ik ben benieuwd wat hij daarvan vindt. Omdat er in praktisch opzicht veel speelt in het leven van het echtpaar Klaas met betrekking tot het toelaten van meer gespecialiseerde zorg in het dagelijkse leven, hoop ik dat de heer Klaas lichamenlijk en mentaal overeind blijft in alle hectiek.

DE GEISTIGE PERSON EN LOGOTHERAPEUTISCHE INTERVENTIES

Een belangrijk begrip in de logotherapie is de *geestige Person*, waarvoor geen Nederlandse vertaling in omloop is. Met *geestige Person* wordt dat deel van de mens bedoeld dat in staat is verbinding te maken met het betekenisvolle, het transcendente. Frankl geeft aan dat deze verbinding een individueel gegeven is en tot stand komt wanneer de mens alleen is en tot zichzelf komt. De *geestige Person* is in het denken van de logotherapie onsterfelijk en vrij en onderscheidt zich van het karakter van een mens, dat door genen en omstandigheden is gevormd. De *geestige Person* komt meer overeen met de ziel van een mens en uit zich in de totale menselijke persoonlijkheid. De *geestige Person* zoekt bij de ordening van haar leven in de laatste periode niet naar een waarom, maar naar een waartoe (Lukas, 2007, 92). Dit waartoe kan gevonden worden door de *Trotzmacht des Geistes*, het appel tot betekenisvinding dat het transcendente in omstandigheden van lijden doet op onze verhouding tot het lijden en op het kunnen nemen van verantwoordelijkheid hierin. In de *geestige Person* zit de

wil tot betekenis en dat impliceert de wil tot verandering. Bij de behandeling van mensen met ernstige psychosen of stoornissen gaat de logotherapeut ervan uit dat de *geistige Person* onaangetast is. Deze *geistige Person* kan volgens de logotherapeut niet ziek worden, maar kan wel verborgen zijn. De *geistige Person* kan verbinding maken met de transcendente wereld, waarbij het geweten en de intuïtie als kanalen kunnen dienen.

In de gesprekken met mijnheer Klaas blijkt dat hij enerzijds verdrietig en onmachtig is onder de felle verwijten van zijn dochter, maar anderzijds het conflict met zijn dochter bijna geheel wijt aan haar karakterstructuur. Reflectie op het eigen handelen ontbreekt vrijwel volledig. Waar zit de *geistige Person* van de heer Klaas in dit conflict? In de logotherapeutische praktijk worden onder andere twee menselijke vaardigheden geactiveerd die een beroep doen op de *geistige Person*, namelijk zelfdistantie en zelftranscendentie.

ZELFDISTANTIE

Zelfdistantie is de vaardigheid om zich te distantiëren van zichzelf en boven zichzelf uit te stijgen. Deze vaardigheid leidt tot een vorm van metareflectie die mensen kan helpen om afstand te nemen van hun problemen of situatie. Vanuit de afstand kunnen mensen zich anders tot hun problemen gaan verhouden en er anders mee om leren gaan. Humor kan hierin een belangrijke rol spelen. Humor stelt de mens bij uitstek in staat om boven een situatie uit te stijgen en afstand te nemen, volgens Frankl zelfs meer dat wat dan ook in de menselijke aanleg. Ik probeer de heer Klaas te stimuleren om van een afstand naar zijn leven te kijken en naar wat hij nalaat als mens in het leven. Hij vertelt uitgebreid over zijn professionele nalatenschap, maar over zijn vaderschap denkt hij dat hij het beste heeft gedaan. De heer Klaas is niet bij machte om iets aan te voelen van de pijn van zijn dochter. Ik vraag hem wat hij op het einde van zijn leven oprecht zou wensen voor zijn dochter. In de gesprekken met de heer Klaas was het hoogst haalbare dat hij op enig moment zei: ‘Tja, ik wou ook dat het anders was gegaan’. Dat was een aanknopingspunt. En dit leidde tot verder vragen van mijn kant: Waarom wil u dit? Wat zou er anders moeten zijn gegaan? Wat was daarvoor nodig geweest? ‘Had ik het toen maar geweten hoe het verder zou

gaan’. Wat had u willen weten? Ervaart u dit als een tekort? Wat is tekort eigenlijk? Soms probeer ik te reflecteren op ouderschap in het algemeen en breng ik desnoods een eigen ervaring in. Iedere ouder is anders in zijn eigen onvolmaaktheid, maar het helpt kinderen op enig moment als de onvolmaaktheid gezien en benoemd wordt. Frankl geeft weinig houvast in de duiding van ouder-kind relaties. Over intergenerationale dynamiek heeft hij, voor zover ik heb kunnen constateren, weinig geschreven. Daarover kun je beter terecht bij zijn tijdgenoot Iwan Boszormenyi-Nagy, gezinstherapeut en grondlegger van de contextuele benadering. Nagy benadrukt eveneens de transcendente kant als hij, onder invloed van Martin Buber, spreekt over ‘existentiële ethische dynamieken’ (Nagy e.a. 1994, 54) in gezinsrelaties. Hij geeft aan dat een transcendente kant tot spreken komt ‘waar volwassenen

Humor stelt de mens bij uitstek in staat om boven een situatie uit te stijgen en afstand te nemen

verantwoordelijkheid op zich nemen voor het welzijn van het nageslacht’ (Nagy e.a. 1994, 22). Dit sluit aan bij Frankls nadruk op de betekenisvolle ervaring die het nemen van een verantwoordelijke daad geeft.

In het gesprek met mijnheer Klaas probeer ik de reflectie te verbinden aan een daad van verantwoordelijkheid. Ik stel de vraag wat de heer Klaas zou kunnen doen richting zijn dochter met het eenvoudige inzicht dat hij wenst dat het anders was gegaan. Zou hij dit in een boodschap kunnen overbrengen? Hij staat open voor de gedachtewisseling en ik vraag hem na te denken over wat hij zou willen zeggen. Het leidt ertoe dat mijnheer Klaas een bericht opstelt waarin hij aangeeft dat hij had gewild dat het anders was gegaan en haar verder goede dingen toewenst voor haar verdere leven.

ZELFTRANSCENDENTIE

Zelftranscendentie gaat een stap verder en is de menselijke vaardigheid om zichzelf en het eigen probleem

naar de achtergrond te plaatsen ter wille van hogere (transcendente) waarden (bijvoorbeeld ter wille van een ander persoon of een hoger doel). Dit stelt een mens in staat om een hoger doel boven de eigen wensen en behoeften te stellen (Lukas, 2007, 63). In het geval van de heer Klaas kwam ik de opening hiertoe tegen in een gezamenlijk gesprek met het echtpaar Klaas. Met name mevrouw Klaas wenste van harte dat er voor het sterven van haar man nog tot een ontmoeting kwam tussen haar man en hun dochter. Ze had evenals haar echtgenoot een scherp oordeel over haar dochter en vond het laf dat zij niet kwam. Met de dochter had ik contact gehad en zij zat vol diepe verwijten. Zij stond in eerste instantie open voor een ontmoeting, maar in tweede instantie weer niet. Zij zag ervan af uit angst voor escalatie en ze gaf aan dat ze uit zelfbescherming koos voor haar huidige leven omdat haar relatie met haar levenspartner ook onder druk stond. Toen mevrouw Klaas dit hoorde werd ze geraakt. Ze vond het vreselijk als de relatie van haar dochter met haar levenspartner stuk zou lopen. Het was veel belangrijker, gaf ze aan, dat zij een leven opbouwde met haar partner, dan dat zij de confrontatie met hen zou aangaan. De heer en mevrouw Klaas waren het hierover eens. Voor mij was dit een belangrijke opening om hierover verder van gedachten te wisselen. In het geraakt worden van mevrouw Klaas werd mijns inziens haar *geïstige Person* geraakt. De liefde voor haar dochter werd opeens wakker. Het welzijn van de dochter werd leidend, ook als dat, hoe pijnlijk ook, zou betekenen dat er geen contact meer zou komen met de dochter. Dat zou extra pijn en lijden voor het echtpaar Klaas betekenen want de mogelijkheid van een ontmoeting tussen vader en dochter verdween, maar dit lijden was niet betekenisloos. Het was er ter wille van een hoger doel. Door de opmerking van mevrouw Klaas werd de mogelijkheid geopend om het door de ouders beoogde belang van het welzijn van de dochter verder te verkennen.

DE EXISTENTIËLE BETEKENIS VAN OUDER-KIND RELATIES

In elk familieconflict zijn twee partijen. In het geval van de heer Klaas heeft de dochter een eigen ingewikkelde levensgeschiedenis met veel breuklijnen en

conflicten, niet alleen met de ouders. Zij wil haar vader op de knieën dwingen vanwege gebeurtenissen uit het verleden. Deze excuses bleken al eens te zijn gedaan, maar waren nooit bevredigend geweest. Op enig moment zal ook de dochter moeten accepteren dat het door haar gewenste inzicht bij de vader niet zal doorbreken. Zij zal dit 'kruis' moeten dragen als een hernieuwde ontmoeting toch belangrijker is. Als de dochter hierin tot een zekere zelfdistantie gebracht zou kunnen worden, zou dit een ontmoeting mogelijk kunnen maken. Alexander Batthyany, directeur van het *Viktor Frankl Institute of Logotherapy* in Wenen, opende onlangs het 23e wereldcongres van het instituut met een toespraak onder de titel *Meaning here, now: Lessons from logotherapy and the psychology of death and dying* (Batthyany, 2021). Hij haalt hierin Elisabeth Lukas aan die een reeks vragen als onderdeel van een familie therapie heeft ontwikkeld. Eén van de vragen die zij stelt aan kinderen die getraumatiseerd zijn in de ouder-kind relatie is: Wat deden je ouders voor jou?

Voor mij is de combinatie van de logotherapeutische en de contextuele benadering zeer waardevol in de begeleiding van een familieconflict

Door deze kinderen te laten nadenken over wat de ouders in positief opzicht hebben gedaan voor het kind probeert Elisabeth Lukas meer evenwicht te brengen in de negatieve beeldvorming van het getraumatiseerde kind. Dit sluit eveneens aan bij wat Nagy de rechtvaardige balans van geven en nemen in ouder-kindrelaties noemt. Deze balans is volgens Nagy nooit volledig in evenwicht, maar is een levenslange dialectische zoektocht waarin het individu zijn of haar weg zoekt, steeds weer in relatie tot de ander (Nagy e.a., 2000, 49). De balans van geven en nemen tussen ouder en kind heeft altijd ook momenten van uitbuiting in zich (Nagy e.a., 2000, 54) en dat geldt vooral voor ouders, omdat zij lange tijd de meer daadkrachtige partij zijn vanwege

de afhankelijkheid die kinderen hebben. Contextuele therapie is erop gericht met de inzet van zogenaamde hulpbronnen (interventies) de balans van geven en nemen weer meer in evenwicht te brengen. Zo wordt gepoogd opnieuw rechtvaardigheid en vertrouwen te genereren in de onderlinge relatie, die weer kan doorwerken naar de volgende generatie. In het kader van dit artikel ontbreekt de ruimte om dit verder uit te diepen, maar voor mij is de combinatie van de logotherapeutische en de contextuele benadering zeer waardevol in de begeleiding van een familieconflict. In de gesprekken die ik had met de dochter van mijnheer Klaas is dit terrein verkend. Maar hier was (nog) geen ruimte voor.

CONCLUSIE

Het advies om je als professional niet te mengen in een familieconflict van een palliatieve patiënt is oppervlakkig gezien begrijpelijk omdat het vaak ingewikkelde conflicten zijn. De casus van mijnheer Klaas laat dit zien. De logotherapie kan helpen, waarbij ik drie kanttekeningen maak:

1. De logotherapie is vooral relevant voor patiënten met nog goede cognitieve vermogens, omdat een reflectief proces en een eventueel appel op het nemen van verantwoordelijkheid een minimaal cognitief vermogen van de patiënt vereist.
2. De logotherapie zal minder succesvol zijn bij professionals die het mens- en wereldbeeld van Frankl niet delen. De verbinding met het transcendente domein is mijns inziens het dragende deel in de logotherapie.
3. Frankl biedt weinig houvast in de duiding van familierelaties. Inzichten vanuit contextuele therapie van Nagy versterken in dat opzicht de logotherapie, omdat beide therapieën ruimte laten voor het transcendente domein en overlap tonen in de nadruk op verantwoordelijkheid.

Voor mij persoonlijk is de logotherapie waardevol bij de begeleiding van een familieconflict in de palliatieve fase op meerdere manieren. In de eerste plaats biedt

de logotherapie een visie op tijd, eindigheid en dood. Ik heb het voortschrijden van de tijd en de dood niet alleen als een verdrietig gegeven leren zien, maar ook als een kans en zelfs een noodzakelijkheid om het potentieel uit het leven te willen halen. Dit inzicht vormt mede mijn gesprekken met palliatieve patiënten. Het aanvaarden van de tijd en de dood als bondgenoot opent mogelijkheden om aan de slag te gaan met open eindjes die er nog liggen in het leven.

Ten tweede geeft de logotherapie moed om het conflict bespreekbaar te maken. De verleiding is sterk aanwezig om vanwege kwetsbaarheid of onvermogen van de palliatieve patiënt en de complexiteit van het probleem het conflict niet te bespreken. Frankl benadrukt dat het aansnijden van existentiële thema's een kanaal kan zijn naar ervaringen van betekenis. Dit perspectief bemoedigt mij om het gesprek aan te gaan. Het bemoedigt mij ook bij teleurstellende ervaringen in conflictbemiddeling, omdat het resultaat logotherapeutisch gezien niet zozeer zit in een verzoening, maar meer in het creëren van een duidelijk keuzemoment.

In de eerste plaats biedt de logotherapie een visie op tijd, eindigheid en dood

In de derde plaats biedt de logotherapie met de interventies van zelfdistantie en zelftranscendentie handvatten om reflectie bij partijen te stimuleren en een betekenisvolle houding in het conflict te vinden. Deze interventies beogen de cliënt in contact te brengen met zijn of haar *geestige Person*. Het contact met de *geestige Person* stimuleert in het hele proces een open houding en laat ruimte voor transcendente bewegingen.

Tenslotte legt de logotherapie de nadruk op het nemen van verantwoordelijkheid. Het gaat niet alleen om het genereren van inzichten, maar ook om de vertaling naar concrete daden van verantwoordelijkheid. Hier ligt mijns inziens ook het relationele element in de meer individuele benadering van de logotherapie. Van belang zijn de concrete uitingen naar de andere

partij waaraan betekenis ontleend kan worden. En daarin zijn kleine stapjes ook stapjes. Een beperkte boodschap in een app, een mail, een blik of gebaar kan betekenisvol zijn.

LITERATUUR EN BEELDMATERIAAL

- Batthyany, A. (2021). *Meaning here, now: Lessons from logotherapy and the psychology of death and dying*. <https://www.youtube.com/watch?v=mmtQ6St6SB8> (ge raadpleegd 5 november 2021).
- Boszormenyi-Nagy, I., & Bakhuizen, N. C. A. (2000). *Grondbeginselen van de contextuele benadering*. De Toorts.
- Borzormenyi-Nagy, I., & Krasner, B. R. (1994). *Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie*. De Toorts.
- Breitbart, W., Gibson, C., Poppito, S. R., & Berg, A. (2004). Psychotherapeutic interventions at the end of life: a focus on meaning and spirituality. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 49(6), 366-372.
- Dijkstra, J. (2007). *Gespreksvoering bij geestelijke verzor-*

ging: Een methodische ondersteuning om betekenisvolle gesprekken te voeren. Nelissen.

- Frankl, V. E. (1981). *De zin van het bestaan. Een inleiding tot de logotherapie*. Ad. Donker.
- Frankl, V.E. (2004). *Humaniteit van de menselijke vrijheid: Spiritualiteit en verantwoordelijkheid in psychotherapie*. Nilea.
- Frankl, V. E. (2005). *Ärztliche Seelsorge: Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse*. Paul Zsolnay Verlag.
- Lukas, E. (2002). *Verlust und Gewinn: Logotherapie bei Beziehungskrisen und Abschiedsschmerz*. Profil.

PERSONALIA

Jeanine Geijtenbeek is geestelijk verzorger bij het Rode Kruis Ziekenhuis Beverwijk en bij het Utrechtse Centrum voor Levensvragen 'Zin in Utrecht'. Zij is familiemediator en vertrouwenspersoon bij JG Mediation & Coaching en volgde de basisopleiding in de logotherapie bij het NILEA. Correspondentieadres: mediation@jeaninegeijtenbeek.com // www.jeaninegeijtenbeek.com.